

Яковлев Д.В.

Пострадянські виклики демократизації: медіакратія, пропаганда, «партія влади»

У статті досліджується окремий аспект процесу демократизації у посткомуністичних суспільствах, а саме проблеми, що заважають переходу українського суспільства від радянського авторитарного режиму до консолідованої демократії. За прикладом К. Поппера та його послідовників визначено основні складові спротиву демократичним перетворенням. Мова йде про «опонентів» (формальні та неформальні інститути), що встановлюють правила політичної гри. У статті аналізуються два з них: пострадянська «партія влади» та медіатизація політики. Щоправда, ці проблеми ідентифіковано не як «ворогів відкритого суспільства» (за К. Поппером), а як «опонентів». Автор вважає, що їх «пляски святого Вітта» неможливо повністю зупинити та остаточно перемогти. Але українське суспільство цілком здатне, відштовхуючись від їхньої позиції, сформулювати власне бачення публічної політики та публічного вибору. Політологи мають сприяти тому, щоби цей вибір був на користь демократії.

Ключові слова: демократія, пострадянська політика, політичні партії, партія влади, медіатизація політики.

В статье исследуется отдельный аспект процесса демократизации в посткоммунистических обществах, а именно проблемы, которые мешают переходу украинского общества от советского авторитарного режима к консолидированной демократии. По примеру К. Поппера и его последователей определены основные составляющие сопротивления демократическим преобразованиям. Речь идет об «оппонентах» (формальных и неформальных институтах), устанавливающих правила политической игры. В статье анализируются два

из них: постсоветская «партия власти» и медиатизация политики. Правда, эти проблемы идентифицированы не как «враги открытого общества» (по К. Попперу), а как его «оппоненты». Автор считает, что их «пляски святого Витта» невозможно полностью остановить и окончательно победить. Но украинское общество вполне способно, отталкиваясь от их позиции, формировать собственное видение публичной политики и публичного выбора. Политологи должны способствовать тому, чтобы этот выбор был в пользу демократии.

Ключевые слова: демократия, постсоветская политика, политические партии, партия власти, медиатизация политики.

The article examines a different aspect of the process of democratization in post-communist societies – namely, problems that prevent the transition from the Soviet Ukrainian society authoritarian regime to a consolidated democracy. Determined, like Karl Popper and his followers, the main components of resistance to democratic change. This is the «opponents» (formal and informal institutions), which set the rules of the political game. This article analyzes two of them post-Soviet «party of power» and mediatization. However, these problems are not identified as «enemies of the open society» (Karl Popper) as well as «opponents.» The author believes that their « St. Vitus's dance» can not completely stop and ultimately win. But Ukrainian society are able to, based on their positions, to form their own vision of public policy and public choice. Political scientists should contribute so that this choice was in favor of democracy.

Key words: democracy, post-Soviet politics, political parties, party of power, mediatization of politics.

УДК 321.74(477)

Яковлев Д.В.,
доктор політичних наук, професор,
декан факультету політології
та соціології
Національного університету
«Одеська юридична академія»

У процесі трансформації радянської системи політичний клас шукає ефективні засоби вирішення одного з головних завдань демократії – переведення діяльності політичних акторів із площини реалізації та захисту власного (приватного) егоїстичного інтересу у площину задоволення суспільного (публічного) інтересу. Виборці та обранці мають раціональну мету – максимальну вигоду та користь, тому процес демократизації нерозривно пов'язаний із раціоналізацією суспільних відносин. Проблема раціональності політичного вибору вирішується залежно від наявності повної чи неповної (часткової) інформації, якою володіють актори та якою вони керуються в діях. Розвиток науки, права, ринкової економіки, представницьких політичних інститутів, незалежних медіа не в останню чергу є наслідком секуляризації, десакралізації та раціоналізації політики.

У сучасному світі розвиток демократії пов'язується з простором політичних комуніка-

цій, хоча залучення широких суспільних верств до процесу вироблення політики й ускладнює прийняття раціонального політичного рішення через збільшення суб'єктів учасників політики.

Будь-який учений (а тим більше молодий вчений), який досліджує проблеми демократії та демократичних переходів, не може обійти увагою класичні роботи з теорії демократії. До таких праць, безумовно, належить робота К. Поппера «Відкрите суспільство та його вороги» [1]. За прикладом К. Поппера в цій статті буде здійснено спробу визначити опонентів української демократії, враховуючи нові умови – внутрішні та зовнішні. До інституційних проблем, які не сприяють демократизації, віднесені такі: по-перше, діяльність «партії влади» (яка час від часу проходить етапи «перезавантаження», зберігаючи владу та власність); по-друге, виборчі кампанії, що порівняно з радянськими часами дійсно є альтернативними, але не змагальними. Сама логіка демократичних виборів

передбачає альтернативність: політичного діяча потрібно обирати з-поміж різних кандидатів. Альтернативність обов'язково передбачає відмінність; у конкурентних (демократичних) виборах це – змагальна відмінність. Без змагань кандидатів виборці не мають можливості їх порівнювати та обирати кращих. По-третє, технологічні можливості мас-медіа та охоплення аудиторії дають змогу говорити про появу нового актора в політиці – медіакратію, яка сприяє медіатизації політики через підпорядкування політичного порядку денного критеріям формату та рейтингу мас-медіа.

У 1945 році К. Поппер опублікував дослідження «Відкрите суспільство та його вороги», яке стало його особистим внеском у боротьбу з тоталітаризмом. Він почав цю працю у Відні в 1938 році, коли Гітлер захопив Австрію. У 1939 році пакт Молотова-Ріббентропа зробив Гітлера та Сталіна тимчасовими союзниками, і на сторінках книги К. Поппер критикує тоталітаризм (нацизм, фашизм та комунізм), досліджуючи фігури видатних теоретиків – Платона, Гегеля та Маркса, що стоять за «спинами» тоталітарних правителів [1]. Цих «ворогів» відкритого суспільства об'єднує історизм, тобто прагнення переконати громадян, що закони історії відкриті, а знання – в руках «видатних» пророків – тоталітарних володарів. Із часу виходу книги демократія розвивалась, охоплюючи нові нації та континенти, а список її ворогів («список Поппера») поповнювався. До ворогів демократії було зараховано «владу та бюрократію» (М. А. Ноттурно), «тотальне економічне планування», «соціалізм», «колективізм» (Ф. Гаск), «сцієнтизм», «ринковий фундаменталізм» (Дж. Сорос) та ін.

У вітчизняній політології також сформувалась досить розвинута система раціональної аргументації щодо переходу від пострадянської політики до демократичної взаємодії. З 1991 року змінився політичний ландшафт: переважна більшість політичних акторів публічно називають себе демократами, під демократичними склепіннями розміщуються майже всі політичні партії, проекти та організації (за винятком відвертих маргіналів). Проте демократія, перефразовуючи радянських пропагандистів, усе ще «на горизонті», як колись комунізм. Серед тих проблем, які стоять на заваді демократичному переходу, слід назвати й відомі з робіт К. Поппера «історизм» і радянське минуле, «фундаменталізм», а також владу та бюрократію, що не зацікавлені у демократизації. До цих проблем додаються політичні опоненти демократії – «партія влади» та медіатизація політики.

Взаємопов'язаність виборчого процесу та діяльності органів влади особливо відчутна для країн, що перебувають на етапі демократизації. Електоральні кампанії дійсно сприяють підвищенню легітимності урядування, але не завжди забезпечують ефективність вирішення суспільних

проблем. Перманентні зміни у виборчому законодавстві, непрозоре фінансування виборчих кампаній, використання адміністративного ресурсу тощо заважає утвердженню демократії, довіри до інститутів влади та консолідації українського суспільства. При цьому теми, які привертають увагу громадян під час виборчої кампанії, як правило, відрізняються від поля проблем, що вимагають реального розв'язання. Невідповідність виборчої та поствиборчої логіки у діях акторів призводить до того, що громадяни називають політику не інакше, як «брудна справа».

У сучасних умовах індивід, що вийшов із шинелі «реального комунізму» (О. Зинов'єв) із цензурою, «залізною завісою», чорно-білим екраном та єдиним кандидатом від блоку «комуністів та безпартійних» потрапляє в динамічний глобальний інформаційний світ, де найбільшим викликом для вибору стає не відсутність інформації, а її надмірність. Змінюється роль мас-медіа, які, окрім традиційних функцій, віртуалізують політичний простір, створюють «гіперреальність» і перетворюють політику на медіа-процес. Процес медіатизації політики спричиняє появу феноменів «віртуальної реальності», «реальної віртуальності» (М. Кастельс), «віртуальної демократії» та «драматургії віртуальної політики» (Е. Вілсон).

У сучасних умовах з'являються нові виклики для демократії. Один із таких викликів – це медіатизація політики, що несе в собі потенційну загрозу появи нової форми тоталітаризму – інформаційного, інший – радянський політичний спадок, основою якого є «партія влади», постійні зміни у виборчій моделі та конституційні «реверси».

Проблеми демократизації пов'язані у пострадянському політичному просторі не лише з виборчої системою, а й зі станом партійної системи. Зрозуміло, сьогодні йдеться не про відтворення радянської моделі «партії влади» зразка КПРС і навіть не про посткомуністичну модель «номенклатурної олігархії». «Партія влади» зазнавала трансформацій та перезавантажувалась після президентських виборів 1994, 1999, 2004, 2010 та 2014 років. Проте мета не змінилась – поєднання державної влади та партійних структур задля збереження впливу на прийняття рішень.

Дослідження «партії влади» в українській політичній науці мають певну історію. Так, аналізуючи появу «партії влади» в посткомуністичному українському контексті, М. Рябчук писав про «партію хамелеонів», які трансформувались з олігархічної номенклатури комуністичної доби у номенклатурну олігархію «криптокомунізму» [3, с. 131]. Після 1991 року «партія влади» в Україні була сформована з «прагматично зорієнтованих і деїдеологізованих вищих кіл старої номенклатури, представників державного апарату, засобів масової інформації, керівників традиційних секторів про-

мисловості та сільського господарства» [3, с. 132]. У 1994 році «партія влади», що сформувалась навколо президента Л. Кравчука, мала ознаки неформальної, тобто, як пише М. Рябчук, «організаційно ніяк не оформленої, а проте досить впливової суспільної сили з певними політичними та економічними інтересами та могутніми засобами захисту тих інтересів» [3, с. 132].

«Партія влади» до 1991 року була «державою», номенклатурою, апаратом, «колективним володарем державної влади і власності» [3, с. 134]. Після 1991 року законсервувати ситуацію в Україні та зберегти владу цим людям вдалося завдяки хоч і вдаваній, але «безпартійності». Сьогодні навпаки: більшість представників «партії влади» намагаються зберегти владу завдяки активній участі у розбудові політичних партій з різними, протилежними програмами, в тому числі на рівні регіональних організацій.

Одна з характеристик, що сприяє формуванню так званої «внутрішньої партії», – амбівалентність української влади та суспільства, а головний принцип «партії влади» – збереження влади і власності. Тому конфігурації «партії влади» можуть бути найрізноманітнішими і несподіваними, так само як ідеологічна складова. «Партія влади» позиціонує себе як «центристська» політична сила, що в негативному сенсі означає «ані права, ані ліва». «Неідеологічність» у такому сенсі фактично означає «ідейну еkleктичність», яка «відбиває амбівалентний стан суспільної свідомості» [3, с. 137].

У самому понятті «партія влади» немає негативного змісту – це, за визначенням С. Рябова, «політична сила, партія, яка за умов парламентської форми правління і партійно-пропорційної виборчої системи здобула право на формування уряду, виборовши більшість місць у парламенті» [2, с. 164]. Партія може прийти до влади, сформувавши уряд, а це, у свою чергу, можливе за умови існування парламентської республіки та пропорційної виборчої системи. Обидві новації стали елементом політичної реальності в 2006 році, але й до сьогодні не можна говорити з упевненістю про формування уряду політичною силою (або силами), що перемогли на виборах.

Але, здається, причина існування «партії влади» в сучасній Україні, яка, навіть програючи виборчі перегони, отримує владу та контроль над урядом за підтримки Президента, більш глибока і стосується не лише політиків, а й громадян. Характеризуючи боротьбу за громадську думку в ході минулих кампаній, можна виділити декілька пунктів, що сприяли позитивному результату для «партії влади»: 1) персоналізація передвиборчої кампанії; 2) широке використання компромату задля створення медіа-скандалів; 3) нав'язування виборчої моделі «так – ні», «за — проти». Ці пункти, природні для виборчої боротьби, на жаль, після

виборів перетворювались на проблеми публічного управління, що не є оптимальним для прийняття суспільно важливих рішень.

Партія влади в Україні формується (навіть у врахуванням перед- або поствиборчої «коаліційності») після виборів до Верховної Ради України за безпосередньої участі Президента країни, що робить фактично неможливим розвиток ідеологічної складової. Найбільш імовірною видається ситуація створення коаліції партій та блоків для формування уряду та збереження акторами владних повноважень, що також не сприяє оновленню та циркуляції еліт.

Події останніх десятиліть, що виявили потенціал новітніх інформаційних технологій, актуалізують для дослідників політичного простору звернення до феномену медіатизації політики, появи та розвитку медіакратії та їх впливу на процес політичного вибору. Теоретики «інформаційної доби» роблять наголос на комунікативній складовій політики та вважають, що політична діяльність починається з процесу інтерпретації інформації.

У сучасному світі політичні комунікації опосередковані діяльністю мас-медіа. З'являється новий потужний клас – медіакратія, яка отримує технологічну можливість впливати на конструювання порядку денного в політиці та використовувати політичну інформацію як інструмент впливу на політичний вибір.

На заваді раціональному політичному вибору стає інтенція медіакратії, що полягає в цілеспрямованому формуванні громадської думки засобами політичної пропаганди. На початку XXI століття, коли мас-медіа остаточно стали основним транслятором новин, комунікація так само розуміється як сила, що може спонукати громадян до дій. І якщо еліта та журналісти безвідповідальні, це призводить до монополізації інформаційного ринку, еліта стає безконтрольним власником публічної інформації і, відповідно, безальтернативним джерелом проектування політичного майбутнього країни.

Медіакратія як форма організації влади базується на переважному впливі кіл, які контролюють масові інформаційні обміни, і передбачає широке використання іміджевих стратегій, які руйнують бар'єри між публічною й особистою сферами життя, соціальними і культурними механізмами цілеспрямованого впливу на поведінку людини.

У пострадянських країнах, в яких посилюються тенденції медіаполітичних засобів управління, фактично відсутні інституції (як громадянського суспільства, так і владні), які були б здатні стримувати розвиток антидемократичних процесів, пов'язаних зі становленням та функціонуванням медіакратії. І це на відміну від розвинених країн консолідованої демократії, де становлення медіакратії якщо не унеможливується, то принаймні певним чином уповільнюється традиціями демо-

кратичного діалогу влади і суспільства, відповідним стилем роботи правлячих еліт.

При цьому вплив мас-медіа пов'язаний не стільки з їхнім умінням умовляти та переконувати, скільки з їхньою здатністю привертати громадську увагу і формувати критерії, що лежать в основі оцінки та прийняття рішення. Це й означає вислів, що за допомогою правильно встановленого порядку денного можна спрямовувати громадську думку в бажане русло.

Продовжуються спроби повернути громадянина в політику за допомогою шоу, коли відбувається конструювання політичних подій у мас-медіа за законами розважальних програм. Це призводить до того, що «участь сама по собі стає формою комунікації, без необхідності передачі будь-якого смислу» [4, с. 138].

Саме тому, погоджуючись із загально визаною у середовищі політичних експертів та журналістів думкою про те, що ефективне функціонування незалежних мас-медіа є необхідною передумовою розбудови демократії, громадянського суспільства та правової держави і за допомогою мас-медіа досягається така необхідна відкритість політичної системи, не можна недооцінювати складність та неоднозначність процесів медіатизації політики та становлення медіакратії. При цьому не можна ігнорувати існування в діяльності українських мас-медіа й ознак посткомуністичної моделі у відносинах із державою, яка склалась за роки незалежності.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження процесу вибору та його патологій у пострадянській політиці слід відзначити таке.

Один з актуальних викликів для демократії – медіатизація політики – змінює систему представництва громадських інтересів, трансформує соціальну, політичну та економічну реальність. Це відбувається тому, що мас-медіа створюють нові форми взаємодії у сфері публічної влади, сприяють відкритості і транспарентності політичних інститутів, надають громадянам можливість

брати участь в обговоренні суспільно-політичних проблем (мережа Інтернет). У розвитку мас-медіа можна побачити ефективний засіб забезпечення зворотного зв'язку, участі громадян у формуванні політичного порядку денного.

Демократія, яка утворила дієвий механізм політичного обговорення (іншою мовою – політичних торгів), довела свою здатність забезпечити економічний розвиток країни через створення конкурентного політичного середовища. Проте залучення широких суспільних верств до процесу вироблення політики ускладнює (кількісно і якісно) процедуру раціонального політичного вибору, а один із сучасних трендів – медіатизація політики – змінює систему представництва громадських інтересів відповідно до вимог формату та рейтингу мас-медіа, передусім телебачення. З'являється реальна загроза зведення політичного вибору до рівня мас-медійного шоу з розігруванням смислу та беззмистовними діалогами. Це призводить до виникнення нових викликів представникам мас-медіа (перетворення суспільно важливої інформації на товар, відсутність структурних змін у відносинах держава – мас-медіа, перетворення політики на медіа-процес).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Поппер К. Открытое общество и его враги. / К. Поппер ; пер. с англ. – Т.1: Чары Платона; Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. – К.: Ника-Центр, 2005. – 800 с. – (Серия: Сдвиг парадигмы; Вып. 3).
2. Рябов С. Політологія: словник понять і термінів / Рябов С. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – 256 с.
3. Рябчук М. Дилеми українського Фауста / Рябчук М. – К.: Критика, 2000. – 271 с.
4. Яковлев Д.В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д.В. Яковлев. – Одеса : Астропринт, 2009. – 288 с.